

УДК 343.977

І.А. КРАВЧУК, Харківський національний університет внутрішніх справ

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ-ТЕРОРИСТА ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕРОРИСТИЧНОГО АКТУ

Ключові слова: терористичний акт, криміналістична характеристика, особа злочинця-терориста

В юридичній літературі є велика кількість різноманітних визначень поняття криміналістичної характеристики. Усі вони, в основному, відображають дві точки зору. Згідно першої, криміналістична характеристика складає систему тих чи інших ознак злочину. Про це говорить І.І. Артамонов – «науково розроблена система найбільш суттєвих, типових криміналістичних рис, якостей, ознак певної категорії злочинів», В.А. Гуняев – «система сталих ознак певного виду (підвиду) злочину» [1, с.58] та інші автори.

Друга точка зору полягає в тому, що криміналістична характеристика злочину може бути представлена як «типова інформаційна модель» [2, с.38], «система відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки злочину», «інформаційна модель події» [3, с.26], «система інформації про розслідуваний злочин, що має кримінально-правове і процесуальне значення» [4, с.180].

Одним із основних елементів криміналістичної характеристики злочину є особа злочинця. На жаль, на теперішній час наукові дослідження стосовно розгорнутої характеристики особи терориста не достатньо репрезентативні. Це принциповий момент, оскільки терорист (або група таких) завжди «сліпий» у постановці і здійсненні своїх цілей, навіть у разі ретельного опрацювання самого акту терору, тому недостатність наукових досліджень самого терориста негативно впливає на виявлення терористичної ор-

ганізації, яка гетерогенно відрізняється плюралізмом у постановці і здійсненні своїх цілей. Тому відомі досить розрізнені факти з цього приводу, що мають велике значення для розуміння саме мотивації вчинення терористичних актів.

Питаннями психології тероризму займалися: Д.В. Ольшанський, А.В. Щеглов, Л.Я. Гозман, В.Л. Васильєв та інші. У своїх працях науковці дають відповіді на запитання про основні особливості психологічної характеристики даного явища. Проте, коли мова йде про окрему людину, ситуація ускладнюється, оскільки виділити зі всієї маси людей одного того, хто є терористом, стає практично неможливо. Тому дана стаття спрямована на вироблення профілю терориста, узагальнення розрізненої інформації і виділення основних характеристик, які можуть сприяти в подальшому для створення психологічної моделі терориста, що дозволить виділити його з маси людей. Новизна роботи полягає в адаптації існуючих методик до сучасних умов розслідування терористичних актів щодо створення профілю терориста.

Зокрема, Пауль Вілкінсон (почесний професор міжнародного права, колишній директор Університету Сент-Ендрюс Центру з вивчення тероризму і політичного насильства) відзначає, що психологія та віра терористів неадекватно досліджена [5, с.29-56]. Хоча з того часу пройшло вже 25 років, ситуація практично не змінилася, науковці наводять деякі цікаві факти про особу терориста, але на жаль не вказують, із яких джерел і якими методами вони отримані.

Одним із перших спробував пояснити, що мотивує терористів, і які саме якості, особливості особи дозволяють припустити її ідентифікацію як терориста, був психолог Тайлор Максвел у 1988 році. Аналогію можна провести з Д.В. Ольшанським, який виклав авторську концепцію психології тероризму. «Психологічно тероризм – це ще й спосіб життя, мислення і особливої діяльності, включаючи її мотиви, ідеологічні обґрунтування та виправдання тих, хто використовує

терор як мету (іноді - самоціль) та засіб досягнення своїх потреб та інтересів, а отже – терористів» [6, с.29-56]. А.В. Щеглов вважає, що без урахування психологічного стану, етичних установок, що визначають готовність людей до використання будь-яких, нічим не обмежених засобів для досягнення поставлених ними перед собою політичних цілей, неможливо отримати цілісне й закінчене уявлення про систему передумов і механізм формування тероризму [7]. Психологічний підхід до проблеми тероризму дає можливість зрозуміти, що породжує у окремих осіб прагнення вирішувати виниклі проблеми крайніми, максималістським прийомом, тобто що штовхає у бік політичного екстремізму.

Тема особи злочинця (терориста) вперше обговорювалася на конференції по тероризму, скоординованій Браяном Дженкінсон ще у вересні 1980 року. Вона виявила, як мало було відомо про природу терористичної особи. В англійській мові існує таке поняття щодо терористів, як терористичний «mindset», що в буквальному перекладі «розумовий набір», тобто розуміється певна сукупність узагальнених психологічних характеристик, які притаманні особі злочинця-терориста. В межах цієї області досліджувалася динаміка особи індивідуальних терористів, включаючи причини та мотиви рішення приєднатися до терористичної групи, здійснювати насильницькі дії, привертати до себе увагу. Інша група, що викликає специфічний інтерес дослідників, це зразки рішень терористів в окремих випадках, керівництво терористичною групою, виділення мети та психології групи як впливового інструмента на індивідуума [8, с.68].

Слід зауважити, що намагання пояснити тероризм виключно у психологічних умовах, нехтуючи цілком реальними економічними, політичними, суспільними і криміногенними коефіцієнтами, які завжди мотивували радикальних терористів, спираючись тільки на те, що біологічні або фізіологічні зміни можуть грати роль у залученні індивідуума до здійс-

нення терористичних актів, є безумовно неадекватним. Суспільна психологія політичного тероризму була досліджена науковцями, що дозволило значно просунутися у вивченні тероризму. Зокрема, Дженні Кнутсон у 1982 році виконала обширний міжнародний проект дослідження з психології політичного тероризму, але індивідуальну психологію політичного та релігійного тероризму в значній мірі проігнорувала [9, с.52-105].

Основна причина відсутності ґрунтовних вивчень особи злочинця-терориста полягає в тому, що дослідники мають малий доступ, або взагалі не мають доступу до терористів, навіть позбавлених волі. А якщо дослідник одержує дозвіл на інтерв'ювання ув'язненого терориста, його дослідження матиме обмежене значення, оскільки розповідь одного терориста не дозволить зробити узагальнення. При тому слід враховувати також те, що позбавлені волі терористи в більшості не схильні розкривати свої оперативні секрети групи не тільки слідчим, але й журналістам. Навіть, якщо терористи погоджуються на таке інтерв'ювання, не варто розраховувати на абсолютну відвертість в їхніх розповідях. Крім того, самі ж дослідники у такому випадку наражаються на небезпеку відплати з боку терористів.

Індивідууми, які стають терористами часто не зайняті, соціальні відчужувані, психічно неврівноважені. Наприклад, молоді люди без освіти можуть намагатися приєднатися до терористичної групи для того, щоб їхнє життя набуло пригод. Деякі індивідууми можуть мотивуватися переважно бажанням використовувати їхню спеціальну кваліфікацію, наприклад, виготовлення бомб. Більш вихована молодь може мотивуватися істинними для них політичними або релігійними переконаннями. Чоловіки, які стають терористами в Західних країнах, загалом є як інтелектуальними, так і ідеалістичними. Потенційні терористичні члени часто починають через симпатію певній групі; новобранці часто прибувають від організацій підтримки. Часто індивідуальною мотивацією стають

особисті зіткнення з органами влади, усвідомлення соціального відчуження, несправедливості й т.д. Хоча обставини варіюють, але кінцевий результат цього поступового процесу завжди один – індивідуум, часто за допомогою члена сім'ї або друга з терористичними контактами, приходять до тероризму.

Проте особа, яка «відпадає» від суспільства, може так само стати ченцем або пустинником замість терориста. Для індивідуума, щоб стати терористом, потрібна мотивація, але наявність мотиву, ще не є достатньою. Претендент на терориста повинен мати ще й нагоду приєднатися до терористичної групи. І подібно до інших шукачів роботи, йому доведеться ще пройти так звану співбесіду, адже терористична група – це виняткова група. Тому новобранець повинен не тільки мати мотив, але й певну майстерність, необхідну для групи.

Приєднання до терористичної групи відрізняється в залежності від типології групи. Так, Ерік Шав у роботі «Особиста модель шляху терориста» (1986 р.) досліджує, як терористи входять в їхню нову професію. Компоненти цього шляху включають ранні процеси соціалізації, події ескалації, особливу конфронтацію з органами влади, наявність особистих зв'язків з членами терористичної групи. На даний час терористичні організації вербують більш молодих членів. Вони розгнівані, молоді та завзяті відправляються до тренувальних таборів, щоб вивчати мистецтво бою [10, с.59-68].

Дебора м. Гальвін відзначає, що загальний маршрут входу в тероризм жінок здійснюється через політичне втягування та віру в політичну причину [11, с.9-32]. Деякі жінки вербуються в терористичні організації своїми коханими. Жінка, яка вербується, діє нарівні з її товаришами, її не звинуватиш в непрофесіоналізмі. Як мінімум половина Інфади, яка означає боротьбу палестинців проти держави Ізраїлю, були молодими дівчатами. Хоча самі учасники Інфади не називають себе терористами, вони навіть виробили власну філософію, яка заснована на вірі в люди-

ну, що будь-хто навіть позбавлений матеріальних цінностей, продовжує мати приховану дивовижно велику силу і може привести її в дію, як це сталося в Палестині.

Розрізняють різні підходи для визначення загального стереотипу особи злочинця-терориста. Зокрема, Тейлор виділяє два основні підходи до розуміння терориста: терорист як психічнохворий, і як фанатик [12, с.25]. Для Вальтера Лаку ера, терористи – це фанатики і фанатизм, який часто проявляється жорстокістю та садизмом [13, с.16].

Американський психолог Давид Хуббард створив профіль розумово нестійких терористів, виділивши такі загальні штрихи: сильний батько, часто алкоголік; глибоко релігійна мати, часто релігійний фанатик; сексуально полохлива особа, боязка і пасивна; бідність; обмежений потенціал [14, с.45-53]. Проте такі штрихи має багато людей, які не стають терористами. Справедливо відзначив італійський кримінолог Франко Феракутті (1978-1989), що людина – як уявна коробка, в яку складаються всі обставини життя, і дуже важливо, хто у відповідний момент відкриє таку коробку [15, с.59-64].

Пост Джерод, прихильник психологічного підходу, має власну психологічну гіпотезу терориста. Він переконує, що терористи мають своєрідну «психопатологіку»; в його аналізі терорист умисно, самовільно не робить свій вибір, ним управляють, щоб направити психологічні сили на здійснення насильницьких дій [16, с.65]. Але гіпотеза Поста не переконує, неможливо знехтувати численними коефіцієнтами, які мотивують терористів, включаючи їх ідеологічні переконання. Пост вірить, що наймогутніша форма джерел тероризму від тих осіб, які народжені, щоб ненавидіти з роду в рід. Для цих терористів реабілітація не можлива, тому що етнічна ворожість або ненависть є «в їх крові» і передається від батька до сина.

Навпаки, є інша важлива очевидність, що терористи загалом абсолютно розумні. Крім того, психопати дуже ненадійні та нездібні до контролю, щоб принести користь для те-

рористичних груп. Терористичним групам потрібні розсудливі активісти, які не привертають увагу до себе безпосередньо і можуть безслідно зникнути в натовпі. А також такі особи, які здатні набиратися досвіду і робити певні практичні висновки. Це вказує на невідповідність твердження про те, що терористи є психічно хворими. В межах терористичних груп є надзвичайно мало патологічно хворих осіб, оскільки вони потенційно небезпечні для групи, і маючи непередбачувану та безконтрольну поведінку, можуть легко видати і зрадити.

Багато спостерігачів відзначило, що особа терориста має депресивний аспект. Терорист часто описується як нездатний до отримання насолоди в будь-чому або формування відносин на особистому рівні.

Інший з двох підходів, які переважають – це визначення особи терориста як фанатика. В даному випадку робиться наголос на раціональних якостях терориста, його здатності до логічного планування, визначення індивідуальної чи загальної винагороди, ідейно-політичне сприйняття, швидше ніж фінансове. Цей підхід враховує, що терористи часто є добре виховані, здібні від природи, надзвичайно схильні до риторичного і політичного аналізу.

Не дивлячись на релігійність походження слова «фанатизм», даний термін у сучасних умовах вийшов за межі релігійного контексту. Згідно Джорджу Сантаяні, «фанатизм полягає в подвоєнні Вашого зусилля, коли Ви забули свою мету»; згідно Уїнстону Черчиллю, «фанатик – той, хто не може передумати і не змінюватиме предмет». Характеризується дуже строгими стандартами і малою терпимістю.

Відмінність між прихильником і фанатиком міститься в тому, що поведінка фанатика розглядається як порушення переважаючих соціальних норм. А прихильник не порушує ці норми (хоча також вважається незвичайним). В той же час у обох є переважна симпатія або інтерес по даному предмету. Предмет нав'язливої ідеї фанатика може вважатися

«нормальним», і лише масштаб причетності або реакції його на будь-які події виявляється як непропорційний або надмірний.

Терорист-фанатик пристрасно та завзято вірить в істинність своїх ідей і переконань, хоча об'єктивно вони й не були доведені. Все, що не співпадає з догмами терориста-фанатика, він розглядає як щось аморальне, принизливе для людської гідності, образливе для всього істинного і справедливого. Всяка суперечність і навіть простий сумнів приймається ним за злочин, який заслуговує найстрогішого покарання. Звичайно такі особи характеризуються щирою переконаністю в абсолютній істинності своїх принципів і стійкою їм вірністю, але у величезній більшості випадків щирість поєднується тут з неясністю думки, а стійкість переходить в упертість. У самому понятті фанатизму полягає і його засудження, як свого роду вузькості, обмеженості, завзятості; ніхто не стане називати себе фанатиком, але багато хто охоче застосовує цю кличку до особливо різких прихильників протилежних переконань. В язичниках, що залишалися вірними своїй релігії, християни бачили тільки наполегливих фанатиків, так само як і самі християни, що йшли на муки в ім'я своєї віри, були фанатиками в очах римських властей. Священна інквізиція засуджувала фанатиків-сретиків, у свою чергу заслуживши славу однієї з найфанатичніших установ. Фанатизм може бути і не релігійним, але жодна сфера життя не сприяє його розвитку в такому ступені, як релігія. Різні релігії і секти – і навіть одні й ті ж релігії і секти, але в різний час – або більше, або менше фанатизують своїх послідовників. Іншою областю, в якій з великою силою здатний виявлятися фанатизм, є політика. Найяскравішим прикладом політичних фанатиків можуть служити якобінці часів французької революції, які швидше були політичною сектою, ніж політичною партією, по наполегливому визнанню істинності лише своїх думок, по неповазі до чужих переконань, як явно помилкових і злочинних. Фанатизм можливий і в інших сферах життя.

Терористи-смертники. Це загальна особливість тероризму в більшості країн, коли смерть терориста, наприклад, необхідна для того, щоб висадити бомбу або уникнути затримання й т.д. В ісламі ж вперше на доктринальному рівні сформульовано поняття «шахід». «Ісламський енциклопедичний словник» визначає його таким чином: «Шахід – що пожертвував собою за віру, загиблий мученицькою смертю. Шахід затверджує свою віру смертю у війні проти невірних, йому гарантований рай. Прославляння загибелі за віру, наближення до Бога викликає прагнення удостоїтися цій честі...»

Тобто, шахід за Ісламом, – це людина, загибла за свою Віру, а не за які-небудь політичні, економічні та інші мирські вигоди. Смерть за Віру настає тільки у тому випадку, коли мусульманин знаходиться в стані захисту, боротьби проти сил, що намагаються насильним шляхом знищити Іслам.

Згідно мусульманському віровченню, шахід досягне після смерті найвищого рівня Раю і перебуватиме з пророками і праведниками. Шахіди вважаються шановними помірними людьми, які пожертвували ради Віри найдорожчим, що є у людини, – своїм життям. У той же самий час іслам забороняє самогубство, ким би воно не виправдовувалося: «той, хто навмисно уб'є себе, буде покараний вічним перебуванням в пеклі», йдеться в одному з хадисів Мухаммеда.

Іслам забороняє самогубство без яких-небудь обмовок. Життя, мовиться в його постулатах, належить всевишньому, а простому смертному воно лише довірене. Порушити це правило – означає зробити замах на божественну владу. Як правило, у відповідь від терористів можна почути довгі монологи, суть яких в тому, що дії смертників не є самогубством. Вони переконані, що це акція джихаду, оскільки Коран рекомендує джихад у боротьбі проти ворога. Аллах дозволяє відповідати ворогу ударом на удар. Це помагає Богу, а не людині. Саме Бог вибирає героя, який принесе себе в жертву, і ніхто більше. Воля Аллаха повинна виконуватися.

Померти за Аллаха – це найвище бажання правовірного мусульманина. Ще змалечку вони переконані в тому, що стануть мучениками, крім того такі терористи вважають, що починають жити лише тоді, коли їхні тіла збирають на вулиці [17, с.12-15].

Річ у тому, що існує суттєва відмінність між ісламом як релігією і політикою ісламізму. Вона полягає в тому, що іслам оспівує життя та його переваги, а не смерть, в ньому немає культу мучеників. Про те, що іслам засуджує тероризм, свідчить виступ мусульманського духовництва Саудівської Аравії – рада верховних священнослужителів цієї країни назвала підривні акції та вбивства «небезпечними злочинами», що суперечать шаріату, а людей, реабілітуючих ці дії джихадом, такими, що збилися з вірного шляху.

«Шахід» в перекладі з арабської мови означає «свідок» прихильності ісламу, джихаду. Причому джихад – це не обов'язково «священна війна». Слово це означає перш за все «священне зусилля». Воно може бути й при будівництві будинку в тяжких умовах, і при написанні трактату на складну тему, і, звичайно, при веденні бойових дій. Так от, шахідами вважали людей, які загинули в бою, захищаючи іслам. А ось те, що зараз називають по-арабськи «істишахід» (буквально – «прагнення стати шахідом») – це теж творіння ісламізму.

Інструктори нерідко використовують рекомендації відомих теоретиків джихаду, зокрема одного з лідерів «Хезболли шейха» Аль-Харба. «Ти почнеш жити тільки тоді, – натаскував він майбутнього смертника, – коли уб'єш своє «я». «Я» – це замаскований сатана. Уб'єш його, і ти будеш врятований. Мусульманин щасливий тому що він може повністю знищити своє «я». В ісламі є відповіді на будь-які питання. Що повинна робити людина – так це покорятися правилам і не задавати питань».

Іншими словами, підготовка смертника – складний процес зміни свідомості, кінцевим результатом якого є приведення його в такий стан, коли він сприймає навколишній світ як

щось вороже, що заслуговує не тільки презирства, але й знищення.

Переважно організатори та керівниками терористичних груп є особи старшого віку, а молодшого – виконавці. Терористичні групи подібні релігійним сектам. Вони вимагають повного зобов'язання членів, часто забороняють відносини з аутсайдерами, регулюють іноді і сексуальні відносини та заборони, нав'язують відповідний порядок життя, прагнуть піддати ідеологічній обробці кожного члена. Терористи намагаються викоринити індивідуальність у групі, створити свого роду загальний розум групи, загальний моральний код, який вимагає незаперечної покірності.

Таким чином, якщо розглядати терориста з точки зору звичайного громадянина, то безперечно слід виділити, що це може бути людина будь-якої професії, культури, релігії. У терористичних формуваннях ідейно-політичної спрямованості відсоток раніше засуджених незначний. Проте, у загальнозлочинних формуваннях, що займаються безпосередньо кримінальним тероризмом, спостерігається 72 % раніше засуджених. Кримінальному тероризму властивий високий рівень злочинного професіоналізму – 82 % членів груп, котрі задіяні у кримінальному тероризмі, володіють більшістю типових ознак кримінального професіоналізму.

Тому подальше дослідження особи терориста дозволить вже на початковому етапі розслідування визначити основну типологічну характеристику терористичного угруповання, що важливо для подальшої кваліфікації злочинного діяння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуняев В. А. Содержание и значение криминалистической характеристики преступлений / В. А. Гуняев // Криминалистическая характеристика преступлений : сб. науч. трудов. – М. : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1984. – С. 58–61.

2. Криминалистика / под общей ред. Образцова В. А. – М. : Юрист, 1995. – 592 с.

3. Лузгин И. М. Некоторые аспекты криминалистической характеристики и место в ней данных о сокрытии преступлений / И. М. Лузгин // Криминалистическая характеристика преступлений : сб. научных трудов. – М. : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1984. – С. 25–30.

4. Андреев И. С. Криминалистика : учебное пособие / И. С. Андреев, Г. И. Грамович. – Минск, 1997. – 344 с.

5. Wilkinson Paul. Terrorism: International Dimensions // Contemporary Terrorism. New York: Facts on File, 1986. – P. 29–56.

6. Ольшанский Л. В. Психология терроризма / Л. В. Ольшанский. – СПб. : Питер, 2004. – 288 с.

7. Щеглов А. В. Анатомия терроризма: проблемно-психологический анализ / А. В. Щеглов // Право и политика. – 2000. – № 5.

8. Jenkins Brian M., ed. Terrorism and Beyond: An International Conference on Terrorism and Low-Level Conflict. – Santa Monica, California : Rand, 1982. – 120 p.

9. Knutson Jeanne N. Social and Psychodynamic Pressures Toward a Negative Identity / eds. Yonah Alexander and John M. Gleason // Behavioral and Quantitative Perspectives on Terrorism. – New York : Pergamon, 1981. – № 6. – P. 52–105.

10. Shaw Eric D. Political Terrorists: Dangers of Diagnosis and an Alternative to the Psychopathology Model // International Journal of Law and Psychiatry. – 1986. – № 8. – P. 59–68.

11. Galvin Deborah M. The Female Terrorist: A Socio-Psychological Perspective // Behavioral Science and the Law, 1983. – № 1. – P. 9–32.

12. Taylor, Maxwell. The Terrorist. – London : Brassey's, 1988. – 186 p.

13. Laqueur, Walter. Terrorism. – Boston: Little Brown, 1977. – 58 p.

14. Hubbard David G. The Psychodynamics of Terrorism / in Yonah Alexander, T. Adeniran,

and R.A. Kilmarx, eds. // International Violence. – New York : Praeger, 1983. – P. 45–53.

15. Ferracuti, Franco. Ideology and Repentance: Terrorism in Italy // Walter Reich, ed., Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind. Cambridge, England: Cambridge University Press, 1990. – P. 59–64.

16. Post, Jerrold. Current Understanding of Terrorist Motivation and Psychology: Implications for a Differentiated Antiterrorist Policy // Terrorism, 1990.– № 1. – P. 65–71.

17. Яременко В. А. Шахиды, терроризм и самоубийство в исламе / В. А. Яременко // Планета людей. – 2001. – № 2. – С. 12–15.

Кравчук І. А. Особа злочинця-терориста як елемент криміналістичної характеристики терористичного акту / І. А. Кравчук // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 210–216 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10kiaxta.pdf>

Проаналізовано наявні підходи до визначення поняття особи-терориста. Запропоновано визначення основних особистісних особливостей терориста. Робиться висновок, що дослідження особи терориста, вироблення його профілю дозволить вже на початковому етапі розслідування визначити основну типологічну характеристику терористичного угруповання.

Кравчук И.А. Личность преступника-террориста как элемент криминалистической характеристики террористического акта

Выполнен анализ имеющихся подходов к определению понятия личности-террориста. Предложены определения основных личностных особенностей террориста. Делается вывод, что исследование личности террориста, разработка его профиля, позволит уже на начальном этапе расследования определить основную типологическую характеристику террористической группировки.

Kravchuk I.A. The Person of the Criminal-Terrorist as an Element of Criminalistic Characteristics in Act of Terrorism

The analysis of available approaches to definition of concept of the person-terrorist is made. A definition of basic personal characteristics of terrorists concludes that the study of individual terrorists, making his account will have the initial investigation to determine the basic typological characteristics of terrorist groups.